

prof. dr hab. Ryszard Bera, dr hc

Warszawa, 02. 12.2025 r.

Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej

w Lublinie

Recenzja rozprawy doktorskiej

Pani mgr Soni STYRKACZ

pt. „*Aspiracje edukacyjne i życiowe młodych dorosłych Romów*”

napisanej pod kierunkiem naukowym

promotora Pana prof. dr hab. Huseyina S. KYUCHUKA

i promotora pomocniczego Pana dr Łukasza KWADRANSA

Ogólna ocena rozprawy

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska, poświęcona młodym dorosłym Romom, którzy dzielą się swoimi doświadczeniami związanymi z edukacją, życiem rodzinnym i zawodowym, jest niezwykle oryginalnym i wartościowym dziełem, tak pod względem poznawczym, jak i utylitarnym. Dzięki interdyscyplinarnej perspektywie badawczej ukazane zostały ich aspiracje edukacyjne i zawodowe, rozpatrywane w szerokim kontekście uwarunkowań społeczno-kulturowych, motywacyjnych, konfliktów i wyzwań związanych z realizacją tych aspiracji oraz uwarunkowań środowiskowych (rodziny, społeczności i szkoły). Gratuluję Doktorantce zrealizowania wartościowego projektu badawczego. Nie ogranicza się Ona do działań jedynie eksploracyjnych, ale formułuje wiele cennych rekomendacji praktycznych służących stworzeniu systemu edukacyjnego wrażliwego na potrzeby kulturowe i tożsamościowe młodych Romów.

Podjęcie tej problematyki jest istotne nie tylko z punktu widzenia poznawczego, ale przede wszystkim z punktu widzenia praktyki edukacyjnej współczesnej szkoły, która musi być otwarta na społeczności marginalizowane. Edukacja międzykulturowa jest bowiem kluczem do budowania społeczeństwa zapewniającego integrację różnych grup etnicznych, narodowych i religijnych. Zarówno adekwatne w tym zakresie rozwiązania systemowe, jak i kompetencje międzykulturowe nauczycieli stanowią warunek nowoczesnej edukacji. Dlatego podjęte badania są unikalne gdyż dotyczą złożonej kwestii związanej z przełamywaniem barier edukacyjnych społeczności romskiej, która jest często marginalizowana i zmaga się z wieloaspektowymi ograniczeniami w dostępie do edukacji i integracji społecznej. Stąd

potrzeba szerokiego upowszechnienia tych badań, nie tylko w środowisku akademickim, ale nade wszystko powinny one trafić do osób kreujących zmiany w polskiej szkole.

Struktura pracy

Przedłożona do zaopiniowania rozprawa liczy 327 stron, ma prawidłową, przejrzystą strukturę, typową dla opracowań teoretyczno-empirycznych i zawiera część teoretyczną obejmującą rozdziały od 1 do 4, metodologiczną (rozdział 5) oraz empiryczną (rozdział 6), a także streszczenie, wstęp, podsumowanie wyników i wnioski zawierające także rekomendacje na rzecz wspierania aspiracji młodych dorosłych Romów w zakresie edukacji, polityki społecznej. Ponadto zawiera bibliografię obejmującą ponad 400 źródeł, w tym 372 pozycji zwartych i artykułów naukowych, 22 źródła internetowe oraz 13 aktów prawnych. Znaczną część stanowią publikacje obcojęzyczne. Literaturę źródłową można zakwalifikować przede wszystkim do następujących dziedzin: pedagogiki, w tym zwłaszcza pedagogiki międzykulturowej, psychologii, antropologii kulturowej i socjologii. Należy podkreślić aktualność prezentowanych treści i ich znaczenie w konceptualizacji badań empirycznych. Tekst pracy jest napisany przejrzysto, prowadzone rozważania są usystematyzowane i uporządkowane. Konkluzje z badań w pełni uprawnione.

Ocena teoretycznych podstaw prowadzonych badań

Pierwsze cztery rozdziały dysertacji stanowią podstawy teoretyczne prowadzonych badań empirycznych. Treści te, w mojej ocenie, wyczerpują problematykę zakreśloną w przyjętym projekcie badawczym. Świadczą o wysokich kompetencjach merytorycznych Autorki popartych doświadczeniem związanym z pracą psychologiczną i doradczą w środowisku społeczności romskiej.

W rozdziale pierwszym podjęte zostały zagadnienia związane z edukacją wielokulturową i międzykulturową (s.13-37). Autorka dokonuje udanej próby syntetycznego przedstawienia teoretycznych podstaw edukacji wielokulturowej oraz znaczenia edukacji międzykulturowej jako fundamentu kształtowania postaw otwartych na świat, na współpracę i tolerancję dla odmienności wynikającej z religii, pochodzenia i języka, czy stylu życia. Tym samym wnika w istotę obcej kultury, porównuje ją z własną aby kształtować zrozumienie i szacunek dla innych, ale także wzmacniać poczucie własnej tożsamości. Wyraźnie zaznaczone zostały tu różnice między dwoma modelami edukacyjnymi: edukacją wielokulturową, która uwzględnia istnienie wielu kultur w ramach jednego społeczeństwa i promuje równoprawność kultur poprzez edukację oraz edukację międzykulturową uwzględniającą wszelkie działania

edukacyjne mające na celu kształtowanie postaw otwartości i dialogu międzykulturowego, co szczególnie staje się w tych analizach kluczowe dla edukacji Romów. Problematyka ta głęboko osadzona jest we współczesnych teoretycznych koncepcjach. Odnajdujemy w niej opracowania ekspertów z tej dziedziny: Jerzego Nikitorowicza, Tadeusza Lewowickiego i Przemysła Grzybowskiego.

Podobnie właściwy jest sposób narracji w rozdziale drugim rozprawy, dotyczącym dekolonizacji w edukacji na przykładzie społeczności romskiej (s. 32-73). Autorka rozważaniami tymi wpisuje się w nurt krytycznych analiz pedagogicznych, wskazując, że kolonialne i eurocentryczne założenia nadal oddziałują na sposób postrzegania edukacji. Stąd potrzeba stworzenia bardziej inkluzywnego i sprawiedliwego systemu edukacyjnego uwzględniającego różnorodność kulturową, przywrócenie głosu i podmiotowości grupom marginalizowanym, promowanie równości w dostępie do edukacji. To wymaga edukacji uwzględniającej złożoność i różnorodność kontekstów kulturowych i społecznych. Kluczem staje się zatem reforma edukacji w zakresie treści, jak i sposób nauczania, włączenia dzieci do tego procesu poprzez promocję aktywnego uczestnictwa w kształtowaniu własnej wiedzy i rozumienia współczesnego świata.

Przemiany te w przekonaniu Doktorantki są niezbędne w sytuacji nasilenia procesów migracyjnych, w których uczestniczą także Romowie jako mniejszość niejednolita. Dzielą się na liczne grupy o zróżnicowanych więzach rodzinnych, przywiązaniu do tradycji i wartościach kształtujących ich role społeczne i system przekonań. Autorka odnosząc się do sytuacji edukacyjnej Romów na świecie dostrzega istotne wyzwania z jakimi borykają się te społeczności zarówno na poziomie lokalnym, jak i europejskim. Słusznie więc konstatuje, że niezbędne staje się opracowanie adaptacyjnych programów edukacyjnych oraz zwiększenie wsparcia społeczno-pedagogicznego dla uczniów romskich, aby przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu. Istotne staje się też zaangażowanie rodziców oraz wsparcie ze strony nauczycieli w procesie edukacyjnym. Podobna sytuacja – w Jej ocenie - występuje w Polsce w zakresie problemów z jakimi boryka się społeczność romska. Świadczą o tym przedstawione analizy licznych badań empirycznych. Mimo uzyskanego w Polsce prawa do aktywnego udziału w życiu publicznym, to w zakresie poprawy sytuacji edukacyjnej zakładane cele nie zostały osiągnięte. Wynikają one z uprzedzeń i barier instytucjonalnych, a także niechęci starszyny romskiej odnośnie edukacji oraz trudności edukacyjnych i kulturowych młodszych pokoleń. Dobrym zwiastunem jest wpisanie w program integracji społecznej i obywatelskiej Romów na lata 2021-2030 asystentów edukacji romskiej. Obecnie pracuje około 90 asystentów, których

rola sprowadza się do: wspierania uczniów romskich w procesie nauczania, ułatwienia komunikacji między szkołą a rodzinami romskimi, pomoc z zajęciach dodatkowych i kulturalnych oraz przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Doktorantka podkreśla, że ważnym potencjałem jest aktywizm romski, rozumiany jako element procesów dekolonizacyjnych oraz przemian społecznych, jak również jako czynnik przełamywania historycznego wykluczenia Romów z systemu edukacji oraz instytucji akademickich. Natomiast, nadal przeszkodą we włączeniu Romów do dyskursu akademickiego stanowią utrwalone uprzedzenia i stereotypy. W przekonaniu Autorki, przeciwdziałać temu można poprzez nie tylko włączenie Romów do instytucji akademickich, ale także uznanie ich doświadczeń za równorzędny wkład w rozwój wiedzy. W przypadku zaś edukacji dzieci romskich kluczowym zagadnieniem, w kontekście integracji społecznej i kulturowej, są różne projekty wspierające rozwój ich aspiracji życiowych i edukacyjnych.

Aspiracje edukacyjne i społeczne zostały w sposób kompetentny przedstawione w rozdziale trzecim (s. 74- 118). Doktorantka dokonując przeglądu literatury i badań dotyczących aspiracji Romów wskazuje, że młodzież romska jest słabo wyedukowana lub też pozostaje poza zasięgiem systemu edukacji, co jest zjawiskiem wielowiekowym wynikającym między innymi z uprzedzeń i dyskryminacji ze strony ludności dominującej w danym społeczeństwie. W konsekwencji skutkuje to wykluczeniem z życia gospodarczego, kulturalnego i społecznego. W tej sytuacji młodzież romska rzadziej wybiera edukację w szkołach średnich i nie podejmuje edukacji na poziomie wyższym. Tym samym pojawiają się wyraźne nierówności społeczne. Młodzież romska często też dostrzega nieprzyjazny klimat szkolny, przyczyniający się w określonym stopniu do niższych osiągnięć edukacyjnych, rozwijaniu ich aspiracji edukacyjnych oraz przejawianej aktywności zarówno w szkole, jak i poza jej murami. Autorka podkreśla, że długotrwałe wykluczenie Romów ze społeczeństwa większościowego, tworzy romskie dzielnice czy wręcz getta, a także szkoły dla Romów, które oferują edukację niskiej jakości, ukierunkowanej na przygotowanie jedynie do pracy fizycznej i nisko kwalifikowanej. Romowie jako największa mniejszość etniczna w Europie, nadal zmagają się z trudnościami, takimi jak życie poniżej progu ubóstwa czy niski poziom wykształcenia. W jej ocenie walka z dyskryminacją i promowanie inkluzji są kluczowe dla zwiększenia dostępu do kapitału społecznego i edukacji oraz do równości. Niezbędne są więc zmiany w programach nauczania oraz metodach dydaktycznych, tak aby odzwierciedlały różnorodność kulturową i przeciwdziałały reprodukcji stereotypów i uprzedzeń. Jest to możliwe tylko wówczas, gdy różnorodność i równość są aktywnie promowane i cenione w społeczeństwie. Tak więc kapitał

społeczny jest tu kluczowy dla sukcesu edukacyjnego i zawodowego, a ograniczony dostęp do niego społeczności romskiej stanowi znaczącą barierę.

Doktorantka słusznie zauważa, że aktywizm romski mobilizuje społeczność do działania, buduje sieci wsparcia, co zwiększa jej kapitał społeczny i umożliwia lepsze wykorzystanie dostępnych zasobów. Odwołując się do bogatej literatury przedmiotu opisuje ruch romski, który stanowi złożoną mozaikę składającą się z międzynarodowych organizacji romskich, lokalnych i krajowych partii, stowarzyszeń oraz wybitnych działaczy romskich. Kreśli ich rys historyczny, przemiany organizacyjne i aktualne dokonania. Zwraca uwagę, że społeczność romska nie jest jednolitą grupą, a jej członkowie mają różne potrzeby i cele oraz przejawiają zróżnicowaną działalność. Dlatego aktywiści romscy wybierają często odmienne strategie działania, od izolacjonizmu do integracji społecznej. Wybór strategii hybrydowej, łączącej zachowanie tożsamości etnicznej z uczestnictwem w społeczeństwie większościowym, umożliwia - jak stwierdza Doktorantka - najpełniej jak można realizację aspiracji społeczności romskiej.

W dalszej części prowadzonych analiz Autorka, odwołując się do literatury, traktuje aspiracje edukacyjne Romów jako „ogół tendencji popychających człowieka w kierunku określonego ideału lub pragnienie osiągnięcia czegoś znaczącego” (s. 74-118). Tym samym uznaje, iż ambicje pełnią istotną rolę w procesie rozwoju osobistego i edukacyjnego w badaniach nad młodzieżą romską. Aby pogłębić zrozumienie aspiracji, dokonuje analizy tego pojęcia, identyfikując czynniki istotne w ich kształtowaniu: rolę rodziny, środowiska szkolnego jako czynnika rozwoju ambicji, znaczenia miejsca zamieszkania i pozarodzinnego otoczenia, czynników psychologicznych odgrywających kluczową rolę w kształtowaniu aspiracji oraz czynników osobistych determinujących ambicje. W prowadzonej narracji charakteryzuje relacje między dążeniami jednostki a jej systemem wartości, wskazując na głębokie zakorzenienie aspiracji ludzkich w wartościach, które odgrywają istotną rolę w kształtowaniu perspektyw życiowych młodzieży w procesie edukacji. Odnotowuje, że w rodzinie romskiej system wartości jest silnie kształtowany przez tradycje, normy kulturowe i przekonania przekazywane z pokolenia na pokolenie. Zwraca też uwagę, że w przypadku młodych Romów osobiste aspiracje wiążą się z chęcią osiągnięcia zarówno sukcesu finansowego, jak i osobistego spełnienia. Jednym z wyzwań w realizacji tych aspiracji jest realność i osiągalność zakładanych celów. Na ich przeszkodzie - zdaniem Doktorantki - może stanąć niestabilność sytuacji społeczno-politycznej. Analizując bowiem historię Romów znaleźć można ogrom prześladowań, dyskryminacji i wykluczenia, które nie pozostawały bez wpływu na ich aspiracje

i oczekiwania. W tym kontekście - jak konstatuje - edukacja uczniów romskich, przy braku kapitału społecznego przejawiała się ograniczonym dostępem do zasobów edukacyjnych i wsparcia instytucjonalnego w społeczeństwie. Szczególnie dało to znać w okresie pandemii i towarzyszącej jej izolacji społecznej.

W ostatnim rozdziale teoretycznym (s. 119-152) poświęconym tożsamości i systemowi wartości Autorka dysertacji akcentuje, że aspiracje młodych są nierozzerwalnie związane z ich procesem kształtowania tożsamości, który powstaje pod wpływem zmieniających się warunków społeczno-kulturowych. Zauważa przy tym, że tożsamość Romów od wieków kształtowana jest przez doświadczenia społeczne, kulturowe i historyczne, które często prowadziły do marginalizacji i stygmatyzacji tej społeczności. Te negatywne stereotypy i uprzedzenia wpływały na sposób postrzegania siebie przez Romów, jak też przez społeczeństwo większościowe. Powodowały więc wewnętrzne rozdarcie i obniżenie poczucia własnej wartości, dlatego Romowie aby uniknąć dyskryminacji często ukrywają swoje pochodzenie etniczne, ograniczając używanie swojego języka w różnych sytuacjach społecznych. A przecież język – jak stwierdza Doktorantka - jest nie tylko narzędziem komunikacji, ale też czynnikiem zapewniającym utrzymanie więzi ze wspólnotą, zwłaszcza w kontekście migracyjnym. Tym większe ma to znaczenie, jeśli weźmie się pod uwagę różnorodność społeczności romskich, składających się z grup o unikalnych cechach kulturowych i często odmiennej religii. Autorka dostrzega także rolę mediów jako narzędzia w rekonstrukcji tożsamości - zwłaszcza młodych Romów. Młodzi dorośli doświadczają intensywnego rozwoju psychospołecznego i są bardzo podatni na to oddziaływanie. Wczesna dorosłość jest bowiem okresem intensywnych zmian w osobowości w procesie kształtowania tożsamości oraz własnej strategii rozwoju. Kluczową rolę w tym procesie odgrywa *romanipen*, czyli tradycyjny kodeks zasad i norm kulturowych Romów, który stanowi zbiór reguł regulujących codzienne życie, a także zasady zachowania wobec siebie i osób spoza grupy. Mimo, że podlega ewolucji, to jednak jest to nadal fundament tożsamości kulturowej i społecznej Romów.

W podsumowaniu powyższych analiz teoretycznych, pragnę stwierdzić, że mgr Sonia Styrkacz wykazała się umiejętnością nie tylko adekwatnego doboru literatury przedmiotu i pogłębionej jej analizy, ale także wysokimi kompetencjami w zakresie syntezy i wnioskowania. Jedyną słabością są pojawiające się powtórzenia zwłaszcza przy analizie wartości i aspiracji. W mojej ocenie jest Ona niekwestionowaną znawczynią historii, kultury, obyczajów i tradycji

romskich. Dlatego tekst ten stanowi solidne podstawy do konceptualizacji badań i prowadzonych analiz empirycznych.

Metodologiczne założenia badań

Założenia metodologiczne badań własnych Doktorantka prezentuje w rozdziale piątym rozprawy (s.153-169). Badania mają charakter jakościowy, sytuują się w paradygmacie interpretatywnym, w którym rzeczywistość społeczna jest tworzona przez ludzi w procesie interakcji i nadawania znaczeń oraz w paradygmacie krytycznym, który z kolei pozwala badać struktury społeczne, które podtrzymują nierówności. Dzięki temu możliwe było opisanie przez Doktorantkę badanego zjawiska z perspektywy osobistych doświadczeń społecznych funkcjonowania w środowisku Romów. Tym samym z powodzeniem udało się Jej wniknąć w głębsze znaczenia i konteksty, które wpływają na działania respondentów. Zarówno paradygmat interpretatywny, symboliczny interakcjonizm i autoetnografia wzajemnie powiązane są niezwykle mocną stroną dysertacji. Pozwalają dotrzeć do istoty badanego zjawiska uwzględniając – jak wskazywał Florian Znaniecki - „czynnik humanistyczny” w perspektywie subiektywnych doświadczeń oraz w procesie nadawania znaczeń w interakcjach społecznych.

Przedmiotem podejmowanych badań Doktorantka uczyniła aspiracje edukacyjne i zawodowe, rozpatrywane w szerokim kontekście uwarunkowań społeczno-kulturowych, motywacyjnych, konfliktów i wyzwań związanych z realizacją tych aspiracji oraz uwarunkowań środowiskowych (rodziny, społeczności i szkoły). Chodziło Jej o zrozumienie aspiracji edukacyjnych i zawodowych młodych dorosłych Romów zamieszkujących obszary Górnego Śląska, a także identyfikację czynników, które kształtują te aspiracje. Cel badań znalazł właściwe uszczegółowienie, a następnie ujęcie w postawionych problemach (pytaniach) badawczych:

1. Jakie związki zachodzą między cechami społeczno-kulturowymi a aspiracjami edukacyjnymi młodych dorosłych Romów?
2. Jakie związki istnieją między motywami rozwoju edukacyjnego a kontekstem społeczno-kulturowym?
3. Jakie związki występują między konfliktami a decyzjami edukacyjnymi i zawodowymi tej grupy?

4. Jakie relacje zachodzą między otoczeniem (rodzina, społeczność, szkoła) a aspiracjami edukacyjnymi i zawodowymi?

W mojej ocenie adekwatnie zostały dobrane jakościowe metody gromadzenia materiału empirycznego. Podstawą był wywiad biograficzny, pogłębiony, który został uzupełniony o elementy autoetnologii. To pozwoliło skonfrontować wypowiedzi badanych z osobistymi doświadczeniami Doktorantki, która przynależy do grupy kulturowej Romów. Badaniami objęta została próba młodych dorosłych Romów w wieku 18- 35 lat. Ważnym kryterium doboru była płeć, doświadczenia edukacyjne i migracyjne, pochodzenie etniczne w ramach społeczności romskiej. Badaniami objętych zostało 10 osób. Dobór próby opierał się na technice kuli śnieżnej, która pozwala na pozyskiwanie kolejnych respondentów na podstawie rekomendacji osób już uczestniczących w badaniu. Technika ta jest skuteczna – jak podkreśla Doktorantka – w badaniach społeczności zamkniętych lub marginalizowanych, takich jak społeczność romska, gdzie bezpośredni dostęp do uczestników bywa utrudniony. Należy odnotować, iż ułatwieniem była sieć Jej osobistych kontaktów w środowisku romskim, ponieważ współpracuje z wieloma organizacjami pozarządowymi oraz lokalnymi instytucjami. Prowadząc badania uwzględniła zarówno duże miasta województwa śląskiego, jak też jego obszary wiejskie. Przebieg, organizacja i prowadzenie badań bez zastrzeżeń.

Ocena analizy i interpretacji wyników badań

Ostatnia część dysertacji ujęta została w rozdziale szóstym (s. 170-294). Znalazły się tu zarówno wypowiedzi badanych osób, jak też osobiste refleksje Doktorantki, wynikające z zastosowania perspektywy autoetnograficznej. Ponadto uwzględnione zostały jej dotychczasowe informacje, będące wynikiem wieloletniej znajomości i relacji z respondentami. Struktura tego rozdziału jest bardzo logiczna i przejrzysta.

Analizę rozpoczyna charakterystyka rozmówców w kontekście społeczno-kulturowym. Ukazane zostały różnorodne aspekty ich życia społecznego, rodzinnego, zawodowego oraz tożsamościowego. Badania te kończy podsumowanie w postaci zestawienia zawierającego konkretne oceny, jak i część opisowa charakteryzująca analizowane wymiary kontekstu społeczno-kulturowego badanych osób.

Następne analizy dotyczyły cech społeczno- kulturowych i aspiracji edukacyjnych respondentów. Autorka przedstawia w sposób niezwykle pogłębiony tradycje i normy kulturowe silnie zakorzenione w społeczności romskiej i ich rolę w procesie edukacji młodych dorosłych, wsparcie ze strony rodziny i społeczności w kształtowaniu aspiracji, jak też

pojawiające się ograniczenia występujące w życiu rodzinnym determinujące dokonywane przez młodych wybory edukacyjne i zawodowe. Kontekst kulturowy w edukacji to kolejny element podlegający ocenie. Znalazły się tu takie czynniki, jak dyskryminacja, bariery językowe oraz brak dostosowania systemu edukacyjnego do specyficznych potrzeb uczniów romskich. Z wypowiedzi respondentów wynika, że elementy te oddziałują w sposób znaczący na wybór indywidualnych ścieżek kariery, jak też na szersze zmiany w społeczności romskiej. W tej części pracy również znalazło się szczegółowe podsumowanie zawierające zestawienie ocen odnoszących się do wpływu społeczno-kulturowego na edukację Romów: środowiska rodzinnego, roli tradycji i wartości kulturowych, wsparcia ze strony rodziny i społeczności oraz roli edukacji w kontekście kulturowym.

Kolejny badany aspekt aspiracji zawodowych, edukacyjnych i zawodowych respondentów dotyczył czynników podmiotowych: motywacyjnych, oczekiwań i marzeń, a także wsparcia edukacyjnego w szkole. Jak wskazuje Autorka, motywacje edukacyjne mają swoje źródło: w osobistych zainteresowaniach respondentów, jak też wsparciu finansowym oraz merytorycznym i emocjonalnym nauczycieli, a także w możliwościach wyrównywania różnic z innymi uczniami, dzięki dodatkowym lekcjom oraz pozytywnemu środowisku edukacyjnemu zapewniającymi odpowiedni klimat w szkole, poczucie bezpieczeństwa i brak dyskryminacji. Brak tych warunków środowiskowych często skłania młodych Romów do rezygnacji z edukacji.

Doktorantka analizując konflikty i decyzje edukacyjne oraz zawodowe wskazuje na doświadczenia dyskryminacyjne występujące w ocenie respondentów, zarówno w systemie edukacyjnym, jak też codziennym życiu. Okazuje się, że niekiedy doświadczenia dyskryminacyjne nie powodują rezygnacji z edukacji, lecz wręcz przeciwnie stają się impulsem do aktywizmu oraz dążenia do zmiany tej sytuacji. Ponadto ściśle z tym związane są relacje rodzinne i ewentualne konflikty związane z tradycyjnymi wartościami społeczności romskiej. Często rodziny romskie poddawane są presji aby utrzymać i kultywować tradycje, co prowadzi do konfliktów z młodym pokoleniem, które pragnie inaczej ułożyć sobie życie, rozwijać się i podnieść swój status społeczny dzięki wykształceniu. Jak ustaliła Autorka, konflikty rodzinne, takie jak separacje, różnice pokoleniowe czy różne podejście młodych i ich rodzin do wyboru ścieżki zawodowej oddziałują bezpośrednio na decyzje młodych Romów, tłumiąc ich aspiracje edukacyjne i rozwojowe. Często to negatywne zjawisko potęgują problemy adaptacyjne młodych Romów w nowym środowisku, wynikające z różnic kulturowych, społecznych i językowych. Autorka w podsumowaniu prowadzonych analiz formułuje szczegółowe

konkluzje zawierające odniesienia do: braku doświadczeń dyskryminacyjnych, nieskutecznego reagowania szkoły, ucieczki młodych do szkół specjalnych, różnic w podejściu międzykulturowym, dyskryminacji na praktykach, braku wsparcia szkoły, codziennym doświadczaniu rasizmu czy aktywizacji w odpowiedzi na to negatywne zjawisko. Okazuje się, że doświadczenia dyskryminacyjne stanowią przeszkodę trudną do pokonania, zmuszając młodych Romów do zmiany planów i wyborów zawodowych.

Jak ocenia Doktorantka, doniosłą rolę w kształtowaniu aspiracji młodych Romów pełnią nauczyciele, a zwłaszcza ich pozytywne przykłady inspirujące do nauki oraz pozytywne relacje społeczne uczniów i nauczycieli. Ważna jest także współpraca szkoły z rodzicami, indywidualizacja nauczania zapobiegająca wykluczeniu, dostosowanie metod nauczania do potrzeb uczniów oraz włączanie do programów elementów różnorodności kulturowej wzmacniającej poczucie wartości uczniów Romskich. Procesowi temu będą także sprzyjać relacje z rówieśnikami stwarzające poczucie akceptacji i motywacji do nauki. Natomiast dyskryminacja w szkole i na rynku pracy może zniechęcać do zdobywania wykształcenia i budowania aspiracji zawodowych. W procesie tym należy uwzględniać wpływ środowiska lokalnego (dostęp do edukacji, systemowe wykluczenie zniechęcające do edukacji i rozwoju zawodowego), a także wsparcie społeczności romskiej.

Autorka w podsumowaniu prowadzonych badań w sposób syntetyczny odpowiada na postawione problemy (pytania) badawcze oraz formułuje wnioski w zakresie roli edukacji międzykulturowej w kształtowaniu aspiracji Romów, charakteryzuje wpływ rodziny i tradycji na aspiracje edukacyjne, określa rolę dyskryminacji w kształtowaniu aspiracji młodzieży romskiej oraz znaczenie aktywizmu w przełamywaniu barier edukacyjnych i społecznych. Zwieńczeniem badań są rekomendacje na rzecz wspierania aspiracji młodych dorosłych Romów odnoszące się do edukacji, polityki społecznej i organizacji. W zakończeniu dysertacji Autorka wskazuje między innymi na konieczność przededefiniowania podejścia do edukacji Romów, tak aby tworząc system edukacyjny nie tylko integrować, ale także respektować ich kulturową tożsamość, a programy dostosowywać do realnie istniejących potrzeb.

Refleksje końcowe i konkluzja

W mojej ocenie, dysertacja Pani mgr **Sonii Styrkacz** odpowiada standardom stawianym pracom doktorskim, jest spójną całością o poprawnej, usystematyzowanej, przejrzystej i logicznej strukturze. Dowodzi bardzo dobrej znajomości przez Doktorantkę podjętej problematyki badawczej i opanowaniu warsztatu naukowego.

W tym kontekście zwraca uwagę niezwykle staranna, poprawna metodologicznie procedura badawcza zaprojektowana i zrealizowana przez Doktorantkę, a także precyzja i wartość naukowa prezentowanych analiz. Zastosowane jakościowe podejście badawcze z wykorzystaniem autoetnologii i interakcjonizmu symbolicznego oraz wywiadów pogłębionych z młodymi dorosłymi Romami z powodzeniem pozwoliło osiągnąć założone cele i rozwiązać postawione problemy badawcze. Biorąc pod uwagę trafność podjętej problematyki badawczej, dojrzałość rozważań teoretycznych, jak również zaprezentowany zamysł badań, sposób prezentacji ich wyników oraz prowadzoną analizę i wnioskowanie, uważam, że rozprawa ta stanowi oryginalne rozwiązanie postawionych problemów badawczych. Autorka nie powieliła powierzchownych wniosków formułowanych w wielu publikacjach naukowych, ale proponuje samodzielny i dojrzały naukowo sposób jakościowej analizy i interpretacji zebranego materiału empirycznego. Rozprawa ta, wpisuje się w obszar teorii edukacji, praktyki społecznej i edukacji międzykulturowej, która wzbogacona została o kolejną wartościową pracę badawczą wskazującą, że efektywna polityka edukacyjna i społeczna powinna opierać się na indywidualizacji podejścia do społeczności romskiej. Może stanowić wartościową inspirację do dalszych poszukiwań badawczych dotyczących różnych aspektów funkcjonowania społeczności romskiej. **Dysertacja zasługuje na wyróżnienie.**

Na podstawie analizy treści dysertacji doktorskiej Pani mgr Sonii Styrkacz stwierdzam, że odpowiada ona warunkom określonym w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2021 poz. 478 z póź. zm.) W związku z tym stawiam wniosek o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie jej do publicznej obrony, a Doktorantkę do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

